Sperăm că afirmaţiile noastre şi varietatea temelor supuse atenţiei vor incita publicul, şi în mod special studenţii de la Facultăţile de jurnalism, spre lecturarea acestei cărţi, în care vor găsi răspunsuri la multe din întrebările rămase fără răspuns din perioada „epocii de aur" sau la neliniştile şi îndoielile pe care ni le oferă actuala etapă de (prea)prelungită tranziţie. În plus, vom beneficia şi de o bibliografie bogată şi actualizată.

NICOLAE FELECAN
Universitatea de Nord Baia Mare
Facultatea de Litere,
Baia Mare, str. Victoriei, nr. 76

Dictionarium valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române. Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, 391 p.

Este un lucru îmbucurător că primul dicţionar al limbii române, după încercări îndelungate, apare în sfârşit într-o ediţie critică modernă, însoţită şi de o reproducere anastatică integrală a textului original. *Dictionarum Valachico-Latinum* a fost publicat prima dată de către Grigore Creţu în revista „Tinerimea română" în anul 1898. După mai bine de un secol, în anul 2003, dicţionarul a fost reeditat de către profesorul timişorean Francisc Király într-o ediţie postumă: Mihai Halici-tatăl, *Dictionarium valachico-latinum [Anonymus Caransebesiensis]*. Ediţie de Alexandru Metea, Maria Király, Editura First, Timişoara, 2003. Chiar dacă ediţia lui Király era binevenită la timpul său, mai ales datorită faptului că ediţia lui Creţu a devenit între timp nu numai învechită, dar şi aproape inaccesibilă, totuşi nu corespundea cerinţelor unei ediţii critice.

Ediţia recentă a lui Gh. Chivu o putem numi în toate puterea cuvântului un eveniment editorial nu numai din punctul de vedere al filologiei române, dar şi al celei maghiare, pentru că acest dicţionar este un exemplu elocvent al colaborării culturale româno-maghiare din secolul al XVII-lea din Transilvania. În ultimii ani, interesul filologilor şi lingviştilor români, precum şi al celor străini (de exemplu Giuseppe Picillo, Daniele Pantaleoni, Maria Paladino, Teresa Ferro etc.) a crescut faţă de textele româneşti scrise în secolul al XVII-lea sub influenţa textelor religioase sau lexicografice maghiare, texte scrise în general cu litere latine şi cu ortografie maghiară, dar şi cu litere chirilice. Unele dintre aceste texte, mai ales dicţionarele, au şi fost editate deja. Mă gândesc în primul rând la *Lexicon Marsilianum* – un dicţionar trilingv latin-maghiar-român de la sfârşitul secolului al XVII-lea – publicat de către Carlo Tagliavini în 1930, sau la dicţionarul latin-român al lui Teodor Corbea, publicat nu de mult, în 2001, de către Alin-Mihai Gherman. Ambele dicţionare au ca sursă dicţionarul latin-maghiar şi maghiar-latin al lui Albert Molnár Szenci (1574-1634), editat pentru prima dată în 1604, la Nürnberg. Din păcate însă, cărţile de cântece calvineşti, care nu conţin numai cântece religioase şi psalmi, ci şi rugăciuni sau unele pasaje din diferite catechisme (cum ar fi cartea de cântece a lui Gergely Sándor Agyagfalvi, János Viski şi István Istvánházy, sau cele 35 de poezii scrise în limba maghiară de către Mihai Halici-fiul), încă nu sunt editate, deşi, după părerea mea, ar fi păcat să lăsăm ca aceste texte şi aceste figuri să dispară din tradiţia culturală română. Citind însă cele scrise de Gh. Chivu în prefaţa cărţii recente, cum că acest volum este „o parte a unui important proiect de publicare a monumentelor scrisului vechi românesc", am speranţa că şi aceste texte vor fi editate în curând.

În ciuda faptul că *Dictionarium valachico-latinum* a fost – de la descoperirea lui, din anul 1871, de către B. P. Hasdeu – unul dintre cele mai cercetate şi examinate texte, totuşi până la editarea recentă a textului nu s-au putut stabili unele date importante, cum ar fi data exactă a scrierii, persoana autorului, modelul folosit, istoria exactă a textului. Din studiul introductiv al lui Gh. Chivu aflăm, cu o probabilitate aproape totală răspunsurile la aceste întrebări. În primul rând, prin analiza filigranelor

dovedeşte că hârtia pe care este scris textul lexiconului se datează între 1640-1660. Cred că la o precizie mai mare în datarea textului nu putem ajunge. În al doilea rând, chiar dacă nu poate să stabilească exact cine ar fi fost autorul dicţionarului, aduce argumente incontestabile în vederea emendării unei teze mai vechi, formulate ca ipoteză, dar ridicată la nivelul certitudinii de către Alexandru Horváth şi Francisc Király, teză după care autorul dicţionarul ar fi Mihai Halici-tatăl. Gh. Chivu foloseşte proba cea mai sigură: compară scrisul dicţionarului cu manuscrisul lui Halici-tatăl. Din comparaţie se vede clar că este vorbă despre două scrieri total diferite. Datorită faptului că în *Regestrum librorum Michaelis Halicii de Cáránsebes*, întocmit ca anexă la testamentul lui Mihai Halici-fiul, scris la 31 octombrie 1674, se specifica clar că dicţionarul respectiv era un autograf al lui Mihai Halici-tatăl (*vocabularium paterna manu scriptum*), prezenta variantă a dicţionarului român-latin nu a fost scrisă de mâna lui Mihai Halici-tatăl. Ştim că manuscrisele şi cărţile familiei Halici după 1674 au rămas în posesia familiei Lutsch din Sibiu şi că la cererea lui Petru Simon, nepotul lui Halici-fiul, s-a făcut un inventar al bibliotecii la anul 1702, la casa lui Michael Lutsch. După acest inventar, din cele 413 cărţi şi manuscrise cât conţinea lista din 1674, au rămas doar 183, iar manuscrisele au dispărut cu totul. Deci şi dicţionarul scris cu mâna lui Halici-tatăl între 1674-1702 a dispărut din biblioteca familială. Concluzia bine fondată a lui Gh. Chivu este că *vocabularium*-ul autograf al lui Halici-tatăl nu are nicio legătură cu *Dictionarium valachico-latinum*, pe care călugărul franciscan Ioachim Botár putea să-l achiziţioneze oriunde în sudul Transilvaniei (la Sibiu, la Orăştie sau la Caransebeş) cu ocazia călătoriei sale efectuate între 28 noiembrie şi 16 decembrie 1742. În ceea ce priveşte traiectoria dicţionarului, aş vrea să fac numai o mică observaţie. Pe pagina 20 şi-a consemnat numele un anume Loncza Josika, probabil un cititor. Ştim că familia Loncza era originară din Caransebeş. Un membru al familiei György Loncza (mai târziu Lonczay) a primit scrisoarea de înnobilare de la principele Gábor Bethlen la 20 aprilie 1628. Tot în acest an, i-a vândut o casă lui Gheorghe Buitul, care vrea să înfiinţeze o şcoală catolică la Caransebeş. În anul 1638, fiul său, Gergely Loncza, a intrat în ordinul iezuiţilor. Deşi la 1644 era dat afară din ordin, i s-a permis să meargă ca dascăl în Moldova, de unde se va întoarce la Caransebeş şi va ocupa funcţia de dascăl la şcoala catolică a oraşului. La anul 1653, prefectul misionar Luca Diodati, în raportul trimis Congregaţiei De Propaganda Fide, scria pozitiv despre munca de învăţător a lui Loncza (*molnar tonit beirni*). În plus, la Caransebeş familia Loncza era vecină cu familia Krécz (Creţu), din care un anume Ioan Creţu (Ioannes Krécz) era, după mărturia lui Mihai Halici-fiul, înrudit cu familia Halici. (Vezi, în acest sens: Antal Molnár, *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdély és felső-Magyarországon a 16-17-században* [Misiunea imposibilă? Iezuiţii în Transilvania şi Ungaria de Sus în secolele XVI-XVII], Budapest, L'Harmattan, 2008, p. 165-170.) Ştim că, după ocuparea otomană a Caransebeşului (în 1658), familia Halici era nevoită să se mute la Aiud. Nu ştim însă ce s-a întâmplat cu celelalte două familii, dar faptul că dicţionarul a fost cu siguranţă, cândva în mâna unui membru al familiei Loncza ne-ar putea explica şi filiera catolică a transmiterii dicţionarului. Are dreptate însă Gh. Chivu arătând că cel mai renumit cărturar român catolic al vremii, Gheorghe Buitul, nu poate să fie autorul dicţionarului, în primul rând datorită faptului că Buitul a murit la 10 septembrie 1635 la Caransebeş. Dar şi descoperitorul dicţionarului este un catolic. Ioachim Botár a avut o viaţă agitată. S-a născut în anul 1696 la Csíktapolca (astăzi o parte a oraşului Miercurea-Ciuc). Intră în ordinul franciscanilor în anul 1724, iar între 1741 şi 1744 este *minister provincialis*, adică conducătorul franciscanilor ardeleni. A participat foarte activ la reorganizarea ordinului în Transilvania, călătorind mult şi participând la fondarea sau revitalizarea bisericiilor şi mănăstirilor franciscane. A scris o lucrare despre cămătărie (rămasă în manuscris), iar în anul 1751, la Cluj, a editat programul de învăţământ pentru şcolile franciscane. Precis că, în timpul călătoriilor sale, a descoperit şi dicţionarul nostru. Lucruri mai sigure putem spune numai atunci când vom cunoaşte mai bine relaţiile comunităţilor româneşti catolice şi calvinizante din zona Banatului, Haţegului şi a Sibiului. (Despre Ioachim Botár, vezi la József György, *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben* [Istoria franciscanilor din Transilvania], Cluj-Kolozsvár, 1930, p. 103-108, 220, 250, 309-310; Fortunát Boros, *Az erdélyi ferencrendiek* [Franciscanii din Transilvania], Cluj-Kolozsvár, 1927, p. 136, 246.)

În ceea ce priveşte modelul dicţionarului, Gh. Chivu are perfectă dreptate când afirmă că sursa principală trebuie să fi fost una dintre ediţiile dicţionarului latin-maghiar şi maghiar-latin al lui

Molnár Albert Szenci. Aş vrea să atrag atenţia asupra unui fapt puţin cunoscut în literatura de specialitate română. Ştim, de exemplu, că chiar principele Gábor Bethlen a prescris ca în colegiul reformat fondat de către el la Alba-Iulia, în anul 1622, în fiecare an să fie admişi doi bursieri saşi şi români, ale căror cheltuieli de studii vor fi plătite de către principe („legalább két szász tartott növendék legyen és ugyanannyi román (valachi) vétessék be". Edictul original nu se cunoaşte, numai întărirea lui de către György Rákóczi al II-lea: Pál Török, *II. Rákóczi György ismeretlen iskola-törvénye*, în „Erdélyi Irodalmi Szemle", 1927/1, p. 121 (118-125). Vezi şi Vargha Zoltán, *A Gyulafehérvári Főiskola 1657-iki szabályzata*, Budapest, 1907, p. 26). Din păcate, odată cu ocuparea turcească a oraşului Alba-Iulia matricolele şcolii s-au ars, astfel că nu ştim câţi români au învăţat în această perioadă la colegiu, dar din perioada 1662-1848 găsim nu puţine nume româneşti (vezi Zsigmond Jakó-István Juhász, *A nagyeneydi diákok 1662-1848* [Elevii din Aiud], Bucureşti, Editura Kriterion, 1976, p. 95-258).

Dar nu numai elevii români umblau la colegiul din Aiud. Avem date şi despre faptul că unii profesori predau chiar limba română. Aşa era, de exemplu, Pál Keresztúri (1604-1655?). Un exemplar al catechismului său, *Csecsemő keresztény*, 1638, era în posesia familiei Halici, şi pe filele acestui volum s-au păstrat însemnările lui Halici-tatăl, precum şi poeziile maghiare ale lui Halici-fiul. Despre acest Keresztúri scrie Miklós Bethlen în autobiografia sa următoarele: „S-a gândit la un moment dat că ar trebui să învăţăm limbi străine, valaha, tăuta [slovaca], sau poloneza, turca, germana, franceza, dar nu toate deodată, ci una după alta. Mai *întâi m-a pus să scriu o mie sau două mii de vorbe în valahă*, la fel ca în latină, aşa cum am arătat mai sus; am învăţat pe cât ştiu, o dată de încercare, ca într-o zi să-mi însuşesc şase sute de cuvinte sau chiar mai mult. Mai apoi îmi dădu timp numai pentru practica vorbirii, în puţine săptămâni începui să pricep şi să sporovăiesc în vreo trei sau patru limbi, el n-o ştia pe nici una şi era cu atâta mai de admirat pentru instrucţia ce o făcea şi pentru dexteritatea sa întru instrucţie" (Nicolae Bethlen, *Descrierea vieţii sale de către el însuşi*. În româneşte de Francisc Pap. Prefaţă de Camil Mureşan, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, 2004, p. 78). Am subliniat pasajul de mai sus în text pentru că îl consider important din punctul nostru de vedere, datorită faptului că, asemenea dicţionarului nostru, şi Bethlen a făcut mai întâi o listă de cuvinte româneşti, iar după aceea a căutat echivalentul lor latin. Or, un glosar de o mie sau de două mii de cuvinte, cineva care nu are ca limbă maternă româna nu cred că ar fi fost în stare să facă fără vreun model. De aceea, consider că un dicţionar român-latin circula deja în gimnaziul de la Alba Iulia în perioada în care Bethlen îşi făcea studiile acolo, adică între anii 1652-1657, intervalul de timp care este perfect de acord cu data scrierii stabilită de Gh. Chivu. Nu putem exclude faptul că modelul folosit de Bethlen a servit ca model şi pentru *Dictionarium Valachico-Latinum*. Cred că aceste ipoteze pot fi întărite sau contestate numai prin adâncirea cercetărilor în ceea ce priveşte viaţa culturală românească din zona Caransebeşului şi Lugojului la mijlocul secolului al XVII-lea.

În ceea ce priveşte transcrierea textului, pot să spun numai cuvinte de laudă, mai ales dacă o compar cu transcrierile anterioare (Creţu, Király).

În încheiere, aş vrea din nou să amintesc că dicţionarul are o valoare nu numai lingvistică, dar şi una culturală. Ca dovadă aş putea aminti următoarele cazuri: corespondentul latin al cuvântului *beluşag* este *vanitas*. După cunoştinţele mele, singura atestare a acestui cuvânt o găsim aici. Nici în dicţionarul lui Corbea, nici în *Lexicon Marsilianum* nu figurează. Drăganu credea că este vorba despre un cuvânt de origine maghiară: „probabil din *bőlség*, *bőség*, care ne-a dat pe belşug" (N. Drăganu, *Mihail Halici. Contribuţie la istoria culturală românească din sec. al XVII-lea*, în DR, IV, 1924-1926, p. 149). La această afirmaţie a lui Drăganu, Lajos Tamás a pus un semn de întrebare (exemplarul revistei „Dacoromania" care aparţinea lui Tamás se află astăzi la Catedra de filologie română de la Universitatea ELTE din Budapesta), sugerând că el nu acceptă pe deplin această explicaţie. Şi, într-adevăr, în *Etymologisches-historisches Wörterbuch der Ungarischen Elementen im Rumänischen* nu găsim cuvântul respectiv. Totuşi, cred că Drăganu avea dreptate în ceea ce priveşte provenienţa *beluşag*-ului: eu cred că este vorba despre cuvântul maghiar *belső*, *belsőség* „interior, interioritate", care avea şi sensul de „gol, vid", iar în dicţionarul lui Szenci cuvântul *gol* (vid) este tradus ca *inanitas*, or, tot în dicţionarul lui, *inanitas* este sinonimul lui *vanitas*. Tot în dicţionarul lui Szenci găsim şi explicaţia pentru traducerea cuvântului românesc *păgân* cu latinescul *ethnicus* şi

gentilis, traducere pe care o regăsim şi la Teodor Corbea. E interesantă şi traducerea pe care o dă dicţionarul pentru cunoscutul dans maghiar *hajdútánc* (*saltus hajdonicus*) ca *iepureasca*, denumire necunoscută până astăzi în alte izvoare. În limba română în general, acest dans este denumit *haidău*. Tot un sens aparte apare şi în traducerea cuvântului maghiar *levente* cu latinescul *effeminatus* „feminin”. Acest sens al cuvântului maghiar n-a fost atestat până acum nicăieri. Substantivul *levente* (care nu este identic din punct de vedere etimologic cu numele *Levente*, atestat deja înaintea descălecatului maghiar la Constantinos Porphyrogenetos, şi care provine din verbul *lesz* „va fi”) este un împrumut din limba sârbă în limba maghiară. Prima atestare a cuvântului o avem din anul 1568, cu sensul „viteaz, cavaler, soldat, mercenar” sau chiar „pierde-vară, aventurier”, dar cu sensul lui *effeminatus* în sursele maghiare încă nu l-am întâlnit.

LEVENTE NAGY
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Budapest Egyetemi tér 1-3
Budapesta
Ungaria

ANDREEA SOARE, *Reflexivul românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2010, 275 p.

Lucrarea Andreei Soare tratează o problemă controversată a gramaticii româneşti: categoria reflexivului.

Structurată în cinci capitole, urmate de consideraţii finale, două anexe şi bibliografie, cercetarea are drept obiectiv „de a propune o modalitate de interpretare a reflexivului menită să înlăture problemele ridicate de varietatea formelor reflexive şi de ambiguitatea care însoţeşte în multe situaţii ocurenţele acestora” (p. 14).

Capitolul **1.**, intitulat *Descrierea şi interpretarea reflexivului în gramatici româneşti şi în alte studii de specialitate*, prezintă o abordare a categoriei reflexivului, aşa cum apare ea descrisă în gramaticile şi studiile româneşti vechi şi moderne. Un loc aparte este acordat de către cercetătoare GALR, subliniind noutatea pe care aceasta o aduce în interpretarea reflexivului, anume excluderea acestuia „dintre valorile de diateză” (p. 52) şi explicarea „prin eterogenitatea sintactică a acestuia în limba română şi prin aceea că niciuna dintre ipostazele reflexivului nu manifestă trăsăturile definitorii ale diatezei […]” (p. 57). În continuare, Andreea Soare se apleacă asupra analizei studiilor ce tratează categoria diatezei, concluzionând: „categoria diatezei reprezintă, în momentul actual, un concept devenit necuprinzător” şi pledând „pentru desfiinţarea categoriei diatezei din gramatica limbii române” (p. 63). Desfiinţarea diatezei nu echivalează, precizează autoarea, cu anularea sensurilor de „pasiv”, „reflexiv”, „reciproc”, „impersonal”; ele rămân funcţionale, servind doar ca determinant pentru ceea ce Andreea Soare propune să poarte denumirea de *corp verbal* (corp verbal reflexiv – CVR –, corp verbal reflexiv-pasiv – CVRP –, corp verbal reciproc – CVRec –, corp verbal impersonal – CVI –) (p.63-65).

În capitolul **2.**, *Cadre teoretice de interpretare a reflexivului oferite de teoriile moderne*, atenţia cercetătoarei se focalizează în special asupra studiilor străine ce discută problematica reflexivului din perspectiva teoriei cliticelor – pronominale şi anaforice (Borer, Kayne, Zwicky, Van Riemsdijk, Dobrovie-Sorin, Roberge, Bouchard) –, a teoriei legării (Bouchard, Aoun, Koster, Manzini), a structurii semantico-pragmatice (Ducrot – Schaeffer, Brunot, Geniušiene, Fillmore, Comrie). Un spaţiu destul de larg este acordat perspectivei tipologice a reflexivului prezentat în opoziţie cu reciprocul (Bhat, Lichtenberg, Vasilescu).

Capitolul **3.**, *Date privind istoria reflexivului românesc şi a diatezelor*, se constituie într-un inventar al reflexivului (pronume şi diateză) din perspectivă diacronică. Pornind de la indo-europeană,